

ČUVARI STEREOTIPA O ŽENI KAO OGRANIČAVAJUĆEM FAKTORU GRUPNE EFIKASNOSTI

Zoran Kilibarda*

Univerzitet u Beogradu, Fakultet bezbednosti**

Jovanka Šaranović***

Ministarstvo odbrane Republike Srbije, Institut za strategijska istraživanja

Vanja Rokvić

Univerzitet u Beogradu, Fakultet bezbednosti

Tradicionalno shvatanje položaja žene u društvu i stereotip o njenoj inferiornosti (pre svega fizičke) u odnosu na muškarca uslovalo je stvaranje stereotipa o inferiornosti mešovityh grupa u odnosu na grupe sastavljene isključivo od muškaraca. Rezultati istraživanja koje je izvršeno na uzorku pripadnika Vojske i Ministarstva odbrane Republike Srbije pokazuju da „čuvara” navedenog stereotipa ima više među muškarcima nego među ženama; više među mlađima nego među starijima; više među osobama nižeg obrazovnog nivoa nego među visokoobrazovanim; više među profesionalnim vojnicima, podoficirima i oficirima nego među civilnim licima; više među pripadnicima Vojske nego među zaposlenima u Ministarstvu odbrane. U grupi obeležja ispitanika koja, prema ovom istraživanju, nisu u korelaciji sa njihovom procenom efikasnosti mešovityh grupa našli su se: ratno iskustvo (učešće u oružanim sukobima na prostoru bivše Jugoslavije), bračni status i brojnost porodice.

Ključne reči: *ravnopravnost, inferiornost, stereotipi, Vojska Srbije*

Uvod

Napredovanje ka višim standardima rodne ravnopravnosti jedno je od manje-više prepoznatljivih trendova u većini društava savremenog sveta. Značajan iskorak u tom pravcu predstavlja nastojanje da se ženama, ne samo formalno nego i faktički, učini dostupnim osposobljavanje za sva zanimanja i omogućiti da obavljaju poslove na svim radnim mestima pod istim uslovima kao i muškarci. U skladu s tim opštim trendom menja se i njena uloga u bračnoj zajednici i porodici. Tradicionalno podanička, pa i ponižavajuća pozicija manje vrednog člana ustupa mesto ulozi ravnopravnog bračnog partnera i jednako važnog roditelja. Istovremeno, u profesionalno-radnoj sferi sve je manje prisutna podela na tzv. muške i ženske poslove, najpre u oblasti intelektualnog, a zatim i manuelnog rada. To, konačno, važi i za poslove u sektoru bezbednosti, tj. za vojnu i policijsku službu koje su nekada skoro is-

* Dr Zoran Kilibarda, vanredni profesor, kilibarda@fb.bg.ac.rs

** Dr Jovanka Šaranović, vanredni profesor, jovanka.saranovic@mod.gov.rs

*** Dr Vanja Rokvić, docent, vanjarokvic@fb.bg.ac.rs

ključivo bile rezervisane (posebno vojna) za muškarce (Nielson, 2001: 26-27; Šaranović, 2006: 172-173). Za prihvatanje i podsticanje takve promene pozicije žene u savremenom društvu postoje valjani razlozi i dovoljno ubedljiva obrazloženja. Prvo, to su etički razlozi, odnosno moralni imperativ jednakosti prava i obaveza koji se protivi svakom obliku diskriminacije, bilo pozitivne ili negativne, pa i diskriminacije po osnovu pripadnosti određenom polu (Šaranović i Kilibarda, 2007: 167–180). Drugo, to je fenomen intelektualizacije profesije i intelektualizacije rada, zahvaljujući kojoj je sve manji broj zanimanja koja se mogu svrstati u grupu onih visokozahtevni u smislu fizičkog naprezanja izvršioca radnih zadataka (Samolovčev, 1976: 77). Treće, verovatno i najvažnije, to su rezultati istraživanja koja pokazuju da postojeće razlike između muškaraca i žena u pogledu biopsihičkih i socijalno-radnih karakteristika nisu takvog karaktera da pripadnike jednog ili drugog pola bezuslovno kvalifikuju kao pogodne ili nepogodne za određenu profesiju (Kostić, 2003: 13–15). Jednostavnije rečeno, osobu sa znanjima, sposobnostima i radnim navikama neophodnim za uspešno obavljanje većine poslova u svakoj profesiji moguće je naći i među muškarcima i među ženama. Prema tome, prenebregavanjem te činjenice smanjuje se verovatnoća izbora potencijalno najuspešnijih kandidata za određena zanimanja (Schein, 1978: 261–263), čime se na startu dovodi u pitanje racionalnost i ekonomičnost raspolaganja ljudskim resursima.

Naravno, distanciranje od tradicionalnog shvatanja različitosti polova, prema kojem postoji relativno jasna granica između „sveta muškaraca” i „sveta žena” ne isključuje potrebu razmatranja mogućih implikacija uklanjanja tih granica. Jedno od češće postavljenih pitanja iz tog domena jeste kako se prisustvo žena u nekada tipično muškim socijalno-radnim sredinama, kao što je, na primer, vojska ili policija odražava na grupno postignuće. Pouzdan odgovor na to pitanje ne može se dobiti samo upoređivanjem individualnih postignuća žena i muškaraca pri izvršavanju određenih zadataka. Naime, zakonitosti grupne dinamike govore da grupni učinak ne zavisi samo od kompetentnosti članova grupe, već i od toga koliko su te kompetentnosti međusobno komplementarne, kakav je kvalitet interpersonalnih odnosa u grupi i u kakvoj socijalnoj klimi ona funkcioniše (Kreč, K. i Balaki, I. 1972: 461–492). Jer, kako to slikovito objašnjava Kuzmin, za grupu ne važi matematičko pravilo da je jedan plus jedan jednako dva, već pravilo da je jedan plus jedan jednako funkcija od dva ($1+1=f_{(2)}$) (Kuzmin, 1974: 21). Ipak, prognoziranje i interpretacija grupne efikasnosti zasniva se, po pravilu, na opservacijama individualnih kapaciteta i postignuća. Zato nije neobično kada se, pod utiskom stereotipnog shvatanja o inferiornosti žene u odnosu na muškarca, zaključuje da su mešovite grupe u proseku manje uspešne od grupa sastavljenih isključivo od muškaraca, odnosno da prisustvo žena u nekoj grupi predstavlja ograničavajući faktor njene uspešnosti. To se čini i onda kada praksa i rezultati istraživanja osporavaju osnovanost takvog zaključivanja (*Women in the Armed Forces*, 2002). Čini se da razlog za to treba tražiti u samom procesu nastanka i potkrepljivanja stereotipne predstave o različitosti polova.

Percepcija različitosti polova po diktatu halo-efekata

Rezultati savremenih opservacija osobenosti polova pokazuju da se muškarci i žene znatno razlikuju u pogledu nekih fizičkih karakteristika i da to može da ima za posledicu različito radno postignuće u pojedinim vrstama poslova. Sistematska istraživanja koja su vršena poslednje dve decenije 20. veka u armiji SAD pokazuju da su regruti žene u prose-

ku 12 cm niže, 14,3 kg lakše, da imaju 16,9 odsto mišićne mase manje i 2,6 kg masnog tkiva više nego prosečan regrut muškarac. One imaju samo 55 odsto snage gornjeg dela tela i 72 odsto snage donjeg dela tela prosečnog muškarca. Kako je masno tkivo obrnuto proporcionalno aerobnim sposobnostima i podnošenju vrućine, žene su zbog toga u nepovoljnoj poziciji prilikom izvršavanja aerobnih aktivnosti. Tanja kost lobanje i slabije vilične kosti čine ih osetljivijim na udarce. Veće grudi otežavaju kretanje i zahtevaju posebnu zaštitu. Noge su kod žena takođe kraće, postavljene pod drugačijim uglovima, tako da su manje prilagođene i za sprint i za trčanje na duge staze. Provera u ROTC-u (Reserve Officer Training Center) pokazala je da čak 78 odsto muškaraca, a samo 6 odsto žena mogu da pretrče dve milje za manje od 14 minuta. Kada se, na primer, radi o poslovima manipulacije teretom (podizanje, spuštanje, nošenje, guranje, vučenje), što su vrlo česti fizički poslovi u vojsci, samo jedan odsto žena dostiže rezultat prosečnog muškarca. Utvrđeno je da one, pritom, ako su izložene istom fizičkom opterećenju kao i muškarci, moraju da opterete sebe čak i do 50, pa i 80 odsto više da bi postigle isti rezultat, što znači da je pri ovim vrstama poslova posebno izražen rizik od povređivanja sa trajnim posledicama. Prilikom marševanja pod opterećenjem postignuće žena je za 10 do 40 odsto niže nego kod muškaraca. Pri tome se razlika povećava sa povećavanjem nošenog tereta i dužine marša. Veće naprezanje kod žena, kada obavljaju navedene fizički zahtevne zadatke, ima za posledicu ubrzanje pulsa, a i povećanje telesne temperature. Zbog toga je veća verovatnoća da one pod fizičkim opterećenjem budu izložene relativno većem psihološkom i temperaturnom stresu nego muškarci (Van Creveld, 2001: 153–154; 193–194).

Slabiji rezultati žene na testovima fizičkih sposobnosti u odnosu na rezultate prosečnog muškarca čine je objektivno manje pogodnom, tj. ne preporučuju je za obavljanje fizički zahtevnih zadataka. Iskustva iz rata, takođe, govore o većoj osetljivosti žene na naprezanja kojima su izložene tokom izvršavanja borbenih zadataka. U svojim sećanjima na rat jedna žena, pripadnica Crvene armije, kaže: „Mi smo sve bile bolesne... mi smo sve još uvek bolesne... žensko telo nije stvoreno za ovakva naprezanja... rat nam nije samo oduzeo mladost, on je takođe mnogima od nas uskratio da imamo decu, što je najveća sreća svih žena” (Van Creveld, 2001: 142). Naprezanja kojima su izloženi piloti prilikom izvođenja manevra (poniranje, zaokret) uzrokuju curenje krvi iz ušiju, a žene više pate od ovog problema nego muškarci. Zbog toga one, u proseku, imaju manje letova nego muškarci tokom 24 časa. U vezi s tim, jedna žena pilot RV SAD podseća: „Čitav naš organizam morao je tako grubo da se prilagođava, tako da smo tokom rata mi prestale da budemo žene. Ni jedna od nas nije imala menstrualni ciklus... i posle rata nismo sve mogle da imamo decu” (Van Creveld, 2001: 145).

Veći rizik od povređivanja i narušavanja zdravlja karakterističan je ne samo za žene u vojsci već i za žene u većini drugih profesija. Priznati autoriteti za brigu o ženskom zdravlju saglasni su s tim da su žene, uopšteno posmatrano, osetljivije ne samo na ortopedske povrede nego i na amenoreju, koja, ako potraje, može da dovede do steriliteta i osteoporoze. Drugi stručnjaci za žensko zdravlje ukazuju na vezu između učestvovanja žena u mnogim vrstama takmičarskog sporta i poremećaja u ishrani, kao što su anoreksija i bolumija. Na vrhu liste oboljenja jesu infekcije urinarnog i reproduktivnog trakta, kao posledice neurednog života na terenu, a stopa pobačaja kod žena mornara tokom ukrcanja povećava se i 100 odsto (Van Creveld, 2001: 194).

U svakom slučaju, nije sporno da se muškarci i žene bitno razlikuju u pogledu fizičke konstitucije, a samim tim i u pogledu osobina koje su njome uslovljene. To, pre svega,

važi za fizičku snagu i izdržljivost, o čemu ubedljivo svedoče navedeni rezultati istraživanja i iskustvena saznanja. Već na osnovu neposrednog vizuelnog opažanja ponašanja ljudi pri izvršavanju težih manuelnih zadataka nije teško uočiti da su u pogledu fizičkih sposobnosti muškarci superiorniji u odnosu na žene. Generalizovanjem te iskustveno saznate istine, pod evidentnim uticajem mehanizma halo-efekta, uobličavana je tradicionalna percepcija njihove različitosti u kojoj muškarci figuriraju kao „jači pol” uopšte – superioran u svakom (ili skoro svakom) pogledu u odnosu na ženski.¹ Na osnovu fizičke superiornosti, muškarcu su u prvobitnoj društvenoj podeli rada pripale uloga lovca i uloga ratnika, koje su po svom značenju i značaju odgovarale ulozi hranioca i zaštitnika slabijih (Šaranović i Kilibarda, 2011: 21–27). Takva pozicija obezbedila mu je reputaciju „nezamenjivog” – onog „bez kojeg se ne može”, onog koji može ono što drugi (žena) ne može.

Na drugoj strani, inferiornost žene u pogledu fizičkih sposobnosti promovisana je posredstvom halo-efekta u njenu opštu inferiornost u odnosu na muškarca. Ekstremna varijanta tog uopštavanja jeste etiketiranje žene kao intelektualno ograničene, duhovno siromašne, psihički nestabilne i moralno problematične. Još je 1936. godine u svom delu *Država* Slobodan Jovanović iznosio argumente protiv omogućavanja prava glasa ženama. Među argumentima protiv navedeni su sledeći: 1) navikavana vekovima da se kreće u uskom porodičnom krugu žena nema onih sposobnosti koje se zahtevaju za upravljanje državom; 2) kod žene su osećaji jači od razuma, zato ona ne bi bila na svom mestu u državnoj upravi, koja se vodi na strogo intelektualan način; 3) budući da je država u suštini jedna vojna ustanova ona ne leži na ženi nego na čoveku, žena koja nije vojnik ne može biti birač; 4) žensko pravo glasa ne bi odgovaralo nikakvoj praktičnoj potrebi; 5) ako bi se omogućilo ženama pravo glasa, moglo bi se desiti da vlada ostane bez potrebnog autoriteta (Jovanović, 2011: 368–370).

Strategija prevencije i zaštite od diskriminacije ukazuje na to da diskriminacija žena u Srbiji proizilazi iz postojećih, tradicionalnih, patrijarhalnih društvenih stereotipa na koji ukazuje u svom izveštaju Poverenik za zaštitu ravnopravnosti: „Diskriminacija na osnovu pola najčešće se vrši prema ženama, a njeni ključni uzroci jesu čvrsto ukorenjeni, tradicionalni, patrijarhalni stereotipi o rodnim ulogama žena i muškaraca u porodici i široj zajednici. Raspoloživi podaci potvrđuju da su žene u nepovoljnijem položaju u odnosu na muškarce u svim oblastima društvenog života i da su negativne posledice strukturalne i indirektno diskriminacije žena vidljive i u javnoj i u privatnoj sferi.” (*Redovan godišnji izveštaj za 2011. godinu*, 2012: 24–25).

Jedini kriterijum po kojem je u toj tradicionalnoj percepciji različitosti polova ženi priznata superiornost nad muškarcem jeste fizička lepota. Ako ne u svakodnevnim prilikama, onda bar u svetu literalnog i umetničkog stvaralaštva, ženama je bezuslovno dodeljena laskava titula „lepše polovine”. Time, međutim, nije faktički okrnjena generalna superiornost muškarca, jer su žene – vlasnice te titule, a istovremeno i pripadnice „slabijeg pola”, na posredan način samo upotpunile superiornost onih koji kao „jači pol” imaju pravo da ih tako krunisane „štite” i poseduju.

¹ Halo-efekat je tendencija u zaključivanju da se utisak o jednoj dimenziji (karakteristici) neke pojave prenosi na ostale njene dimenzije i tako predodređuje opštu predstavu o njoj (toj pojavi). Poznato je da, što je prvi (parcijalni) utisak upečatljiviji (nedvosmisleniji, dominantniji) to je halo-efekat izraženiji. U slučaju percepcije različitosti polova, upečatljiv utisak o fizičkoj nadmoćnosti muškarca doprineo je da se njegova prednost nad ženom „uočiti” i tamo gde se objektivno nije mogla uočiti. Krajnji rezultat toga je duboko ukorenjeno stereotipno mišljenje o opštoj inferiornosti žene u odnosu na muškarca.

Kao „slabijoj polovini” ženi je pripala pozicija manje vrednog i manje poštovanog člana zajednice – onog koji može da računa na manji ugled i niži nivo zagarantovanih prava u odnosu na muškarca (Banović, 2012: 475–476). Najdrastičniji vidovi objektivizacije nejednakosti polova na štetu žene jesu oni koji su uključivali čak i različitost prava na život. Tako je u nekim primitivnim zajednicama, radi kontrolisanja brojnosti plemena i održavanja optimalnog odnosa „korisnih” i „manje korisnih” članova zajednice, uspostavljena praksa ubijanja pojedinih kategorija novorođenčadi (infanticid). Pri tome je, pored hendikepiranih i blizanaca, smrtnom presudom obuhvaćen i određen procenat ženske dece. Istraživanja obavljena tridesetih godina dvadesetog veka u plemenu Inuiti u Kanadi pokazala su da je u tom plemenu i tada važio običaj da se ubija oko 40% novorođene ženske dece (Ponting, 2009: 33–34). Pre samo jednog veka u Kini je bilo uobičajeno da se novorođena ženska deca kao nepoželjna ostavljaju da umru (Coleman, 2010: 127).

Tragovi te prakse proistekle iz tradicionalne predstave o ženi kao manje vrednom članu ljudske zajednice primetni su i u mnogim savremenim društvima u vidu evidentne naklonosti prema muškom potomstvu. Tako je, na primer, registrovano da se u Kini, u uslovima primene tzv. politike jednog deteta, bračni parovi znatno češće odlučuju na prekid trudnoće kada se utvrdi da je fetus ženskog pola (Coleman, 2010:127). Ovaj vid selektivnog prenatalnog čedomorstva, koji, svakako, nije karakterističan samo za Kinu, u suštini se ne razlikuje bitno, bar ne po motivima, od pomenutog infanticida. I u jednom i drugom slučaju namera je ista: uskraćivanje prava na život manje poželjnom polu. Razlika je samo u tome što se, usled različitog ugla opažanja ta dva oblika egzekucije, u prvom prepoznaje „varvarski čin”, a u drugom rutinski medicinski postupak iz „paketa usluga” namenjenih planiranju porodice i očuvanju zdravlja žene. Tako je preventivna egzekucija (ubistvo ženskog bića u prenatalnom stadijumu) danas uglavnom pošteđena stroge moralne osude (ne doživljava se kao etički neprihvatljiv postupak), iako se, u suštini, radi o jednako surovoj diskriminaciji polova – onoj koja „slabijem” ili „manje vrednom polu” ne pruža šansu da dokaže neosnovanost takvog tretmana.

Manje drastičan, ali znatno rasprostranjeniji vid diskriminatornog odnosa prema ženskom polu jeste osporavanje prava na jednak tretman pri ostvarivanju prava na rad i prava iz radnog odnosa. Ono se ogleda u tome što poslodavci vrlo često, direktno ili indirektno, stavljaju do znanja kandidatima da prvenstvo pri izboru imaju muškarci i što su za istu vrstu posla žene u proseku manje plaćene. S obzirom na to da je u interesu poslodavca da angažuje jeftiniju radnu snagu, moglo bi se očekivati da žene, kao manje plaćene, lakše dolaze do posla. Prosečne zarade zaposlenih žene u Republici Srbiji za svaki nivo stručne spreme niže su od zarada muškaraca. Kada se radi o licima sa visokom stručnom spremom, ta razlika (u korist muškaraca) iznosi 17,7% (*Žene i muškarci u Republici Srbiji*, 2011). Činjenica da postojeća praksa to demantuje navodi na zaključak da su za tretman žene na tržištu rada i njen status u društvu uopšte relevantni neki posebni razlozi (*Položaj žene na tržištu rada u Srbiji*, 2007). Verovatno da oni svoje uporište imaju u stereotipnom shvatanju, formiranom po diktatu halo-efekta fizičke inferiornosti žene, da je njen ukupni radni kapacitet skromniji, te da nije realno očekivati da ona u pogledu individualnog radnog učinka i doprinosa grupnoj efikasnosti bude ravna muškarcu. Koliko je to stanovište zaista rasprostranjeno? Da li je formalno-logički održivo? Čiju podršku uživa? Ko ga, odnosno šta ga osporava?

Mešovitost grupe – prednost ili hendikep

Opšteprihvaćeno je stanovište da nema dobrog tima bez dobrih pojedinaca, kao što nema tima koji ne trpi posledice nekompetentnih (nedovoljno sposobnih i/ili nedovoljno motivisanih) pojedinaca iz svog sastava. Istovremeno, iskustvo uči da individualne kompetentnosti jesu značajan preduslov, ali ne i garancija grupne efikasnosti, jer, po svemu sudeći, učinak grupe nije prost zbir individualnih učinaka već rezultanta njihovog interakcijskog odnosa. Ako, kako kaže prethodno citirani Kuzmin, jedan plus jedan jednako funkcija od dva, onda je prognoziranje grupne efikasnosti mešovite grupe na osnovu individualnih postignuća njenih članova još nezahvalnije, budući da je taj funkcionalni odnos kompleksniji. Ima mišljenja da je u mešovitim grupama teže uspostaviti i održati unutrašnju koheziju i da su one zbog toga „predodređene” da budu manje efikasne nego grupe sastavljene od osoba istog pola. Međutim, tom na prvi pogled logički korektnom rezonovanju nedostaju dovoljno ubedljivi razlozi. Naprotiv, prema rezultatima istraživanja koji su saopšteni u jednoj studiji Ministarstva odbrane Velike Britanije iz 2002. godine, način rukovođenja grupom i ostvareni nivo timskog rada pokazali su se značajnijim za objašnjenje razlike među grupama nego što je to mešovitost sastava. Rezultati su dobijeni upoređivanjem postignuća pet mešovitih grupa sa jednom muškom grupom. Grupe su bile podvrgnute osnovnoj obuci u pešadijskoj veštini koja je trajala dve nedelje, nakon čega je vršeno testiranje kohezije i efikasnost grupa u trajanju od 12 dana. Tokom tog perioda testirane grupe su izvele sedam standardnih pešadijskih vežbi (*Women in the Armed Forces*, 2002). Pri tome, ipak, ostaje otvoreno pitanje koliko je mešovitost sastava otežavajuća okolnost za uspostavljanje kooperativnosti na nivou grupe, s obzirom na to da je jedna od registrovanih negativnih posledica uključivanja žena u muške grupe to što se one nalaze pod pritiskom da se dokažu doraslim „muškim” poslovima. S druge strane, muškarci primećuju da je prisustvo žena dobrodošlo u tradicionalno muškoj sredini kao što je vojna, jer doprinosi stvaranju civilnog ambijenta, ali da su oni pri tome u donekle neravnopravnom položaju kada se izvršavaju fizički zahtevni zadaci, jer se od njih očekuje da prihvate veći deo tereta (*Women in the Armed Forces*, 2002).

S obzirom na to da od percepcije sopstvenog statusa u grupi i međusobnog uvažavanja članova grupe zavisi odnos prema zajedničkim zadacima, pa samim tim i grupna efikasnost, bitan preduslov za pozitivan učinak povećanja zastupljenosti žena u sektoru odbrane jeste da promena uživa podršku onih za čiji je socijalno-radni status prvenstveno relevantna. Rezultati istraživanja na koje se poziva pomenuti izveštaj Ministarstva odbrane Velike Britanije pokazuju da po tom pitanju ne postoji visoka saglasnost ne samo između muškaraca i žena, nego i među pojedinim kategorijama ispitanika istog pola na službi u Kopnenoj vojsci Velike Britanije. Činjenica da među pojedinim kategorijama pripadnika vojske postoji znatan procenat onih koji smatraju da nije u interesu vojne organizacije da ima žene u svojim redovima znači da je njihovo prosuđivanje još uvek pod vidnim uticajem tradicionalne percepcije različitosti polova, prema kojoj žena svojom psihofizičkom konstitucijom ne odgovara zahtevima vojne profesije i kao takva predstavlja ograničavajući faktor efikasnosti grupa mešovitog (muško-ženskog) sastava. Takvo rezonovanje, ipak, nije previše iznenađujuće. Ono sasvim dobro korespondira sa viševjekovnom praksom angažovanja žena u odbrani na sporednim poslovima i odvojeno od muškaraca. Međutim, povlađivanje takvim stereotipima potencijalno je štetno iz bar dva razloga. Prvo, ono destimulise napore za na-

predovanje ka stanju suštinske rodne ravnopravnosti po principu „jednake šansi” i samim tim umanjuje izgleda za ostvarivanje tog epohalnog cilja savremenog sveta. Drugo, održavanje pomenutih stereotipa o inferiornosti i remetilačkoj ulozi žene u vojnoj sredini može da posluži kao dobar izgovor za nemaran odnos prema tom cilju, kao alibi za pogrešne poteze i propuštene šanse. S tog stanovišta, obračun sa stereotipima i predrasudama nije pomodarski hir „dokonog sveta” već razborita ambicija odgovornih.

Naravno, stereotipi, kao ni predrasude, ne mogu se ukinuti dekretom. Njih neće oslabiti optužbe na račun onih koji im povlađuju već argumenti koji će ih u njihovim očima učiniti neosnovanim. Zbog toga je važno da se zna šta im je uporište i ko im je najviše privržen. Istraživanje čiji se rezultati analiziraju u narednom delu ovog rada imalo je upravo tu namenu.² Naime, osnovni zadatak istraživanja bio je da se utvrdi koje su to kategorije profesionalnih vojnih lica i civila zaposlenih u Ministarstvu odbrane i Vojsci Srbije kojima je blisko stanovište da su grupe sastavljene samo od muškaraca znatno uspešnije u izvršavanju zadataka nego grupe mešovite sastava. Osim toga, ispitano je kakvu podršku među ispitanicima ima stav da žene mogu da izvršavaju zadatke jednako uspešno kao muškarci samo po cenu povećanih napreznja koja su štetna po njihovo zdravlje. Značajnost razlika stavova pojedinih kategorija ispitanika utvrđivana je Hi–kvadrat testom.

Šta su pokazali rezultati ovog istraživanja?

Pre svega, potvrđeno je očekivanje da su za održavanje stereotipa o ženi kao ograničavajućem faktoru grupe efikasnosti zaslužni, pre svega, muškarci. Naime, većina anketiranih muškaraca (58,3%) uglavnom su, ili u potpunosti, saglasni sa tvrdnjom da su „uspešniji timovi koji su sastavljeni samo od muškaraca nego timovi koji u svom sastavu imaju osobe oba pola”. Među anketiranim ženama takvih je svega 19,9 odsto (tabela 1).

Tabela 1 – Distribucija odgovora u zavisnosti od pola ispitanika

Pol	Tvrdnja: Uspešniji su timovi koji su sastavljeni samo od muškaraca nego timovi koji u svom sastavu imaju osobe oba pola				Ukupno
	U potpunosti saglasan/na	Uglavnom saglasan/na	Uglavnom protiv	U potpunosti protiv	
Muškarci	223	220	249	77	769
Žene	23	15	94	59	191
Ukupno	246	235	343	136	960

(Hi-kvadrat 103,3; nivo značajnosti 0,000)

Očigledno je da žene zaposlene u Vojsci i Ministarstvu odbrane ne dele preovlađujuće mišljenje muškaraca da one svojim prisustvom u nekom timu umanjuju njegov radni potencijal, odnosno umanjuju izgleda za njegovo uspešno funkcionisanje. O naglašenoj polarizovanosti stavova muškaraca i žena po ovom pitanju svedoči visoka vrednost Hi-kvadrata koji u ovom slučaju iznosi 103,3 i statistički je značajan na nivou 0,000.

Interesantno je podsetiti da su slične razlike u stavovima muškaraca i žena utvrđene u istraživanju na uzorku pripadnika Kopnene vojske Velike Britanije (*Women in the Armed Forces*, 2002). Većina žena obuhvaćenih tim istraživanjem smatraju da mešovite jedinice omo-

² Istraživanje je izvršeno u okviru šireg istraživačkog projekta pod nazivom „Javnost ministarstva odbrane o aktuelnom stanju vojne organizacije” koji je realizovao Institut za strategijska istraživanja u Beogradu. Uzorak ispitanika činili su pripadnici Vojske i Ministarstva odbrane Republike Srbije. Ukupno je ispitano 973 lica.

gućavaju bolje usvajanje veština i da, gledano u celini, prisustvo žena u vojnim sastavima pozitivno utiče na njihovu ukupnu efikasnost. Nasuprot njima, većina muškaraca ne deli takvo stanovište i za to navode nekoliko razloga. Pre svega, podsećaju na slabiju fizičku konstituciju žena, zbog čega se one češće povređuju na obuci i tako privremeno ili trajno bivaju „izbačene iz stroja”.³ Osim toga, 57 odsto muškaraca koji su završili vojničku obuku smatraju da bi se u kritičnim situacijama muškarci mogli pre fokusirati na zaštitu koleginica nego na izvršavanje zadataka u granicama svojih mogućnosti. Muškarci, inače, zastupaju stav da se njima, obično, daju fizički teži zadaci, čak i ako su koleginice sposobne da ih urade. U vezi sa često pominjanim pitanjem seksualnog uznemiravanja, oko 50 odsto muškaraca smatra da su pretpostavljeni skloni da prema ženama ne primenjuju iste disciplinske mere kao prema muškarcima, iz straha da ne bi bili optuženi za seksualno uznemiravanje. Većina žena se ne slaže ni sa jednim od ovih stavova. One su, takođe, izričito protiv mišljenja da jedinica teže podnosi pogibiju žena nego pogibiju muškaraca u borbi i da to ne može biti argument u prilog zaključku o negativnom uticaju žena na grupnu efikasnost.

Prema tome, može se reći da povlađivanje stereotipnom mišljenju o nedovoljnoj podobnosti žene za timski rad u mešovitim sastavima zbog njene fizičke inferiornosti i, navodno, njene nepredvidljive čudi nije neka posebna odlika muškaraca patrijarhalnih društava u kakva se, po pravilu, ubrajaju balkanske zemlje, pa tako i Srbija. To je, čini se, manir pripadnika muškog roda uopšte, iza kojeg, verovatno, stoji nastojanje (makar i nesvesno) da se sačuva reputacija „jačeg pola”, odnosno status „bolje polovine” u svakoj varijanti muško-ženske kooperacije. Istovremeno, prepoznatljiva je sklonost žena da negiraju osnovanost mišljenja koje dopušta mogućnost da one budu ograničavajući činilac efikasnosti mešovitih sastava. Kao što navedeni rezultati pokazuju, ta vrsta pristrasnosti prisutna je, kako kod pripadnika Ministarstva odbrane i Vojske Srbije, tako i kod pripadnika britanskih oružanih snaga – i muškaraca i žena.

Osim pola, u personalna obeležja za koja se pretpostavlja da su u korelaciji sa stereotipnim shvatanjima različitosti polova, skoro redovno se ubrajaju obrazovni nivo i godine starosti. Uobičajeno je, na primer, da se kvalifikovanje žena kao manje vrednih od muškaraca, odnosno manje podobnih za pojedine vrste poslova, očekuje pre od osoba sa nižim nivoom obrazovanja nego od onih visokoobrazovanih. Uostalom, u stručnoj literaturi prevladava stanovište da su stereotipima generalno više skloni (da im, kako se slikovito kaže, više „robuju”) ljudi sa nižim nivoom obrazovanja. Rezultati našeg istraživanja potvrdili su osnovanost te pretpostavke na primeru podrške ili osporavanja stava da žene svojim prisustvom/članstvom u nekoj grupi negativno utiču na njenu efikasnost. Kao što se može zaključiti iz podataka prezentovanih u tabeli 2, većina (57,5 odsto) ispitanika sa tzv. dodiplomskim obrazovanjem⁴ u potpunosti su ili uglavnom saglasni sa stavom da su uspešniji timovi koji su sastavljeni samo od muškaraca nego timovi koji u svom sastavu imaju osobe oba pola. Među ispitanicima sa visokim (diplomskim) obrazovanjem ili nekim nivoom poslediplomskog usavršavanja (specijalističke studije, magistratura/master, doktorat) takvih je tek 33, odnosno 35,3 odsto. Pretpostavku o uslovljenosti distribucije odgovora ispitanika nivoom njihovog obrazovanja potvrđuje vrednost Hi-kvadrata (53,861) koji je statistički značajan na nivou 0,000.

³ Ovo zapažanje muškaraca u skladu je sa objektivnim pokazateljima. Ipak, većina žena se s tim ne slaže, što govori u prilog stanovištu da je teško biti nepristrasan kada je reč o proceni sopstvenih kapaciteta i slabosti.

⁴ Veliku većinu ispitanika ove grupe činila su lica sa završenom srednjom školom (treći i četvrti stepen obrazovanja).

Tabela 2 – Distribucija odgovora u zavisnosti od nivoa obrazovanja ispitanika

Nivo obrazovanja	Tvrdnja: Uspešniji su timovi koji su sastavljeni samo od muškaraca nego timovi koji u svom sastavu imaju osobe oba pola				Ukupno
	U potpunosti saglasan	Uglavnom saglasan	Uglavnom protiv	U potpunosti protiv	
Dodiplomsko	207	179	214	71	671
Diplomsko	37	52	115	58	262
Poslediplomsko	5	7	14	8	34
Ukupno	249	238	343	137	967

(Hi-kvadrat 53,861; nivo značajnosti 0,000)

Kada se radi o povezanosti godina starosti ispitanika i njihove percepcije efikasnosti mešoviti i „muških“ grupa rezultati se ne mogu okarakterisati kao očekivani. Naime, suprotno veoma rasprostranjenom mišljenju, naše istraživanje pokazalo je da su mlađi više nego stariji skloni da povlađuju stereotipnim obrascima percepcije efikasnosti mešoviti sastava. Ispostavilo se da onih koji su „u potpunosti“ ili „uglavnom“ saglasni sa stavom da su „uspešniji timovi koji su sastavljeni samo od muškaraca nego timovi koji u svom sastavu imaju osobe oba pola“ ima najmanje (svega 29,7%) među najstarijim ispitanicima (rođenim do 1965 godine); zatim među onima rođenim između 1966. i 1975. godine – 46,7 %, a najviše (čak 60,4%) među najmlađim ispitanicima – rođenim posle 1975. godine (tabela 3).

Tabela 3 – Distribucija odgovora u zavisnosti od starosti ispitanika

Godina rođenja	Tvrdnja: Uspešniji su timovi koji su sastavljeni samo od muškaraca nego timovi koji u svom sastavu imaju osobe oba pola				Ukupno
	U potpunosti saglasan	Uglavnom saglasan	Uglavnom protiv	U potpunosti protiv	
Do 1965.	35	22	98	39	192
1966 – 1975.	40	72	86	42	240
Posle 1975.	158	129	136	52	475
Ukupno	233	223	318	133	907

(Hi-kvadrat = 67,8; nivo značajnosti 0,000)

Vrednost Hi-kvadrata (67,8) koji je statistički značajan na nivou 0,000 upućuje na ključak da navedene razlike u distribuciji odgovora u zavisnosti od starosti ispitanika nisu slučajne. To konkretno znači da je realno očekivati da, što su pripadnici Ministarstva odbrane i Vojske Srbije mlađi, to je veća verovatnoća da će oni u mešovitom sastavu grupe da prepoznaju ograničavajući činilac njene efikasnosti i obratno.

Verovatno da je ovakav predznak povezanosti godina starosti ispitanika, s jedne strane, i njihovog stava o opravdanosti uključivanja žena u timski rad, s druge, ima veze sa njihovim radnim angažovanjem, odnosno vrstom poslova koji im u Ministarstvu odbrane i Vojsci Srbije pripadaju po osnovu obrazovnog profila, radnog iskustva i godina starosti. Možda je to profesionalno pozicioniranje koje je determinisano godinama starosti i nivoom obrazovanja relevantnije za formiranje pomenutog stava nego godine starosti i obrazovni nivo sami po sebi. U prilog tome govori postojanje značajne povezanosti između

socijalno-radnog statusa ispitanika i stepena njihove saglasnosti sa tvrdnjom da su „uspešniji timovi koji su sastavljeni samo od muškaraca nego timovi koji u svom sastavu imaju osobe oba pola” (tabela 4).

Na osnovu podataka navedenih u tabeli 4, evidentno je da najveća razlika u pogledu prihvatanja, odnosno odbacivanja stava o većoj efikasnosti muških grupa u odnosu na grupe mešovitog sastava postoji između podoficira i profesionalnih vojnika, s jedne strane, i vojnih službenika (VS), vojnih nameštenika (VN), državnih službenika (DS) i državnih nameštenika (DN), s druge. Skoro dve trećine podoficira i profesionalnih vojnika (63,7 odsto) u potpunosti su ili uglavnom saglasni sa navedenom tvrdnjom, dok je među službenicima i nameštenicima takvih tek nešto više od jedne četvrtine (27,1 odsto), a među oficirima 46,3 odsto. Prema tome, može se reći da se oficiri u ovom pogledu razlikuju i od jednih i od drugih, ali su im stavovi ipak bliži stavovima podoficira i profesionalnih vojnika nego stavovima službenika i nameštenika. O toj naglašenoj izdiferenciranosti stavova ispitanika u zavisnosti od njihovog socijalno-radnog statusa svedoči visoka vrednost Hi-kvadrata (108,2) koji je statistički značajan na nivou 0,000.

Tabela 4 – Distribucija odgovora u zavisnosti od socijalno-radnog statusa ispitanika

Status u službi	Tvrdnja: Uspešniji su timovi koji su sastavljeni samo od muškaraca nego timovi koji u svom sastavu imaju osobe oba pola				Ukupno
	U potpunosti saglasan	Uglavnom saglasan	Uglavnom protiv	U potpunosti protiv	
Podof. i PV	184	146	138	50	518
Oficiri	31	50	69	25	175
VS VN DS DN*	32	42	137	62	273
Ukupno	247	238	344	137	966

Značenje skraćenica: VS – vojni službenik; VN – vojni nameštenik; DS – državni službenik; DN – državni nameštenik

(Hi-kvadrat =108,2; nivo značajnosti 0,000)

Da li je ovakva distribucija odgovora očekivana? Čime se može objasniti činjenica da velika (skoro dvotrećinska) većina podoficira i profesionalnih vojnika podržava stav da su mešovite grupe inferiorne u odnosu na grupe sastavljene isključivo od muškaraca?

Nema sumnje da se radna iskustva podoficira i profesionalnih vojnika razlikuju, u većoj ili manjoj meri, od iskustava ostalih kategorija zaposlenih u Vojsci i Ministarstvu odbrane. Različitost tih iskustava neminovno se odražava na formiranje stavova prema određenim pojavama (stanjima, procesima) koje su u vezi sa vrstom i obimom poslova i uslovima pod kojima se oni izvršavaju. Kada se radi o poslovima koji se obavljaju timski, bitna odrednica uslova rada jeste sastav tima i raspodela radnih zadataka između članova u skladu sa njihovim kompetencijama. Taj aspekt organizacije rada uvek je u centru pažnje aktuelnih i potencijalnih izvršioaca timskih zadataka. Poznato je da su, u poređenju sa oficirima, a pogotovu u poređenju sa državnim i vojnim službenicima, profesionalni vojnici i podoficiri znatno češće u poziciji da kao članovi određenog tima/grupe učestvuju u izvršavanju fizički zahtevnih zadataka, odnosno da njime neposredno rukovode. S obzirom na to, njihove percepcije efikasnosti mešovitih timova/grupa više su izložene uticaju iskustvenih saznanja stečenih u

situacijama u kojima se vidljivije ispoljava inferiornost žene u pogledu pojedinih fizičkih sposobnosti u odnosu na muškarca. Zato nije neobično što su oni, kao neposredni svedoci te inferiornosti, znatno više nego ostali pripadnici Vojske i MO skloni da uopštavaju tu percepciju i da u ženi prepoznaju generalno manje kompetentnog izvršioca grupnog zadatka, tj. da njeno prisustvo vide kao ograničavajući faktor grupne efikasnosti.⁵ Verovatno da u tome treba tražiti objašnjenje za činjenicu da se podoficiri i profesionalni vojnici u velikoj većini saglašavaju sa stavom iskazanim tvrdnjom da su „uspešniji timovi koji su sastavljeni samo od muškaraca nego timovi koji u svom sastavu imaju osobe oba pola”. Prema tome, za njih, gledano u celini, mešovitost sastava grupe pre može biti njen hendikep nego prednost.

Za razliku od prethodno razmatranih obeležja ispitanika (pol, godine starosti, nivo obrazovanja socijalno-radni status, organizacijska pripadnost), ratno iskustvo (učestvovanje u ratnim sukobima na prostoru bivše Jugoslavije) nije se pokazalo značajnim za njihovu procenu efikasnosti mešovitih grupa u odnosu na „muške” grupe. To isto važi i za bračni status, sastav porodice (broj dece) i uslove stanovanja (rešenost stambenog pitanja). U svim tim slučajevima dobijene vrednosti Hi-kvadrata niže su od granične vrednosti za nivo značajnosti od 0,05. To praktično znači da se registrovane razlike distribucije odgovora ispitanika u odnosu na ova obeležja mogu smatrati slučajnim, tj. da nije potvrđena pretpostavka o postojanju značajne povezanosti između tih obeležja ispitanika i njihovog saglašavanja ili nesaglašavanja sa tvrdnjom da su uspešniji timovi koji su sastavljeni samo od muškaraca nego timovi koji u svom sastavu imaju osobe oba pola.

Zaključak

Nema sumnje da se ponašanje i efekti rada muškaraca i žena često bitno razlikuju. Međutim, ostaje otvoreno pitanje da li su te razlike uslovljene samo fundamentalnim razlikama među polovima ili i sistematski različitim tretmanom muškarca i žene u društvu, ili su, pak, što je verovatno bliže istini, rezultat udruženog delovanja tih faktora. Sprega ta dva faktora određuje i raspodelu uloga između polova, koja, po pravilu, uvažava njihovu evidentnu biološko-fiziološku različitost, ali i kulturološkim ambijentom nametnutu predstavu o čvrstom, dominantnom i efikasnom muškarcu i uzdržanoj i submisivnoj ženi.

Suočeni sa tim nametnutim stereotipnim predstavama, muškarci i žene (bar značajan deo njih) donekle se spontano podešavaju („štimuju”) za različite, njihovom polu dodeljene uloge. S druge strane, same uloge kreiraju određen ergonomski i socijalno-psihološki kontekst unutar kojeg se individue socijalizuju, tako da nametnutu okolnost doživljavaju kao prirodno stanje. Prema tome, reč je o svojevrsnom samopotkrepljujućem procesu koji se odvija po principu povratne sprege i to je ono što tradicionalnu, oficijelno nepriзнatu, ali u stvarnosti još uvek prepoznatljivu podelu poslova između muškaraca i žena čini održivom, odnosno primetno otpornom na promene.

Na osnovu (ili u okviru) bazičnog stereotipa o opštoj inferiornosti žene u odnosu na muškarca, formiranom u velikoj meri pod uticajem halo-efekta njene inferiornosti u pogledu fizičke snage i izdržljivosti, uspostavljen je i stereotip o inferiornosti mešovitih grupa u

⁵ Većina anketiranih profesionalnih vojnika i podoficira (55,25) smatra da žene mogu jednako uspešno da izvršavaju zadatke samo po cenu povećanih naprezanja koja su štetna po njihovo zdravlje. Među oficirima takvih je nešto manje od polovine (49,4%), dok među službenicima i nameštenicima većinu (59%) čine oni koji se ne slažu sa takvim stanovištem.

odnosu na grupe sastavljene samo od muškaraca. Rezultati ovog istraživanja pokazali su da se, kada je reč o pripadnicima Vojske i MO Republike Srbije, „čuvari” takvog stereotipa, mogu naći: pre među muškarcima nego među ženama; pre među mlađima nego među starijima; pre među osobama nižeg obrazovnog nivoa nego među visokoobrazovanim; pre među profesionalnim vojnicima, podoficirima i oficirima nego među državnim i civilnim službenicima i nameštenicima; pre među zaposlenima u Vojsci nego među zaposlenima u MO. Nije dokazano da postoji značajna veza između privrženosti ili protivljenja ispitanika navedenom stereotipu, s jedne strane, i njihovog ratnog iskustva, zatim bračnog statusa i brojnosti porodice, kao i stambenih uslova u kojima oni, odnosno njihove porodice žive. Činjenica da se neki od dobijenih rezultata razlikuju od očekivanih, odnosno da protivureče nekim, na prvi pogled, širokoprihvaćenim stanovištima, ukazuje na potrebu daljeg izučavanja ovog problema primenom kompleksnijeg istraživačkog nacrtu.

Literatura

1. Banović, B., (Dis)funkcionalni potencijal modela tradicionalnih crnogorskih rodnih odnosa u savremenim politikama identiteta. *Sociologija*, vol. 54, br. 3, 2012, str. 463-480.
2. Coleman, I., The Better Half. *Foreign Affairs*, Vol. 89, January/February, 2010, pp. 126-130.
3. Jovanović, S.. *O državi – Osnovi jedne pravne teorije*, Pravni fakultet, Univerzitet u Beogradu, 2011.
4. Kostić, P., Biološke i psihološke razlike između žena i muškaraca. *Psihologija danas*, br. 19, 2003, str 13-15.
5. Kreč, D. Kračfild, R. i Balaki I., *Pojedinac u društvu*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1972.
6. Kuzmin, E., S., *Rukovoditelj i kolektiv*, Izdatelstvo Leningradškogo univerziteta, Leningrad, 1974.
7. Nielson, V., Women in uniform. *NATO Review*, No. 2., 2001.
8. Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, *Redovan godišnji izveštaj za 2011. godinu*, dostupno na:
9. <http://www.ravnopravnost.gov.rs/sr/lizve%C5%A1taji/lizve%C5%A1taji>
10. *Položaj žene na tržištu rada u Srbiji*, Program Ujedinjenih nacija za razvoj, Beograd, 2007.
11. Ponting, K., *Ekološka istorija sveta*, Odisej, Beograd, 2009.
12. Samolovčev, B., *Teorijske osnove vojnog vaspitanja i obrazovanja*, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1976.
12. Schein, V., Sex Role Stereotyping, Ability and Performance, *Personal Psychology*, Vol. 31, Issue 2, 1978, 259-268.
13. Šaranović, J., *Žena u odbrani – od tradicionalnog do savremenog*, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 2006.
14. Šaranović, J. i Kilibarda, Z., Za i protiv školovanja žena za oficirski poziv u Vojsci Srbije, *Vojno delo*, god. 59, br. 1, 2007, str. 167-180.
15. Šaranović, J. i Kilibarda, Z., *U korak s vremenom*, Institut za strategijska istraživanja i Medija centar „Odbrana”, Beograd, 2011.
16. Van Creveld, M., *Men, Women and War*, Cassel & Co, London, 2001.
17. *Women in the Armed Forces*, A Report by the Employment of Women In the Armed Forces Steering Group, Ministry of Difence of the United Kingdoom, May, 2002.
18. *Žene i muškarci u Republici Srbiji*, Republika Srbija – Republički zavod za statistiku, Beograd, 2011, dostupno na: http://www.gendernet.rs/files/RR_u_brojka/zenemuskarci.pdf